

ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵՉ

Հայերենի զարգացման տարբեր շրջանների քերականները լեզվի ճևարանաշարահյուսական կարգերն ուսումնասիրելիս ըստ անհրաժեշտության խոսել են այն բաների մասին, որոնք իրենց իմաստային կառուցվածքով ի հայտ են բերում քերականական տարաբաժանությունն և օժտված են բազմագործառույթ դերով: Դեռևս Դիոնիսոս Թրակացին և նրա մեկնիչները նկատել են, որ որոշ բառեր հանդես են գալիս մեկից ավելի խոսքիմասային արժեքների համատեղումով: Լատինատիպ քերականությունների շրջանի աշխատություններում այս խնդիրը հիմնականում լուսաբանվել է նյութական բովանդակությունից զուրկ խոսքի մասերի շրջանակներում: Աշխարհաբարի քերականական աշխատություններում լեզվաքերականական հարցադրումները յուրովի մեկնաբանություն են ստանում, որ պայմանավորված է մի կողմից՝ լեզվաբանական գիտության զարգացման նոր շրջանով, մյուս կողմից՝ անցյալի գիտական նվաճումները քննադատաբար յուրացնելու հանգամանքով:

Գարասկզբի և խորհրդային շրջանի քերականագիտական աշխատություններում իմաստաբանական և բառաքննական հետազոտությունները նոր ծավալ են ստանում: Այս շրջանում ճևարանական մակարդակի կառուցվածքային միավորները հաճախ բնութագրվում են իրարամերժ սահմանումներով: Մ.Արեղյանը, Հր.Աճառյանը, Գ.Սևակը, Ա.Աբրահամյանը, Գ.Գարեգինյանը և այլոք ներկայացնում են այս իրողությունը յուրաքանչյուրն իրեն հետաքրքրող տեսանկյունից՝ բառույթի իմաստային-ճևարանական երկատվածության վերաբերյալ տարբեր նկատառումներ ունենալով: Հր.Աճառյանը մեկից ավելի ճևարանական արժեքներ համատեղող բառերի մասին խոսելիս կարևորել է դրանց ժամանակագրության որոշումը՝ հաշվի առնելով, որ ճևարանորեն տարաբաժեք բառերի առաջացումը կրում է տարածամանակյա բնույթ: Գ. Սևակը այդ իրողությունը կապում է խոսքիմասային փոխանցումների հետ,¹ Մ. Աբրահամյանը՝ բառիմաստի նեղացման գործոնի հետ:² Մ.Ասատրյանը մման բառերի առկայությունը բացատրում է խոսքիմասային փոխանցումների գործընթացով:³ Ակադեմիկոս Ջահուկյանը առաջին անգամ կատարում է դրանց դասակարգումը՝ տարբերակելով եռակի և երկակի գործածություն ունեցող բառեր՝ դրանք համարելով գործառական համանուններ, իսկ քերականական երևույթը՝ գործառական համանունություն:⁴ Ն. Պառնասյանը բառերի և բառածևերի քերականական երկարժեքությունը և եռարժեքությունը քննում է թե՛ ճևարանական (երբ տարաբաժեքությունը գիտակցվում է նաև խոսքից դուրս), թե՛ շարահյուսական առումներով (երբ տարաբաժեքությունը դրսևորվում է խոսքային համապատասխան միջավայրում):⁵ Հ.Բարսեղյանը խոսքիմասային փոխանցման երևույթը համարում է բառերի՝ այլ խոսքի մասերի գործածությամբ հանդես գալու երկարատև գործընթացի հետևանք:⁶ Խոսքիմասային փոխանցումների և դրանց հետևանքով առաջացած տարաբաժեք բառերի քննությանն առանձին մենագրություն է նվիրել Լ. Խաչատրյանը՝ բառերի ճևարանական իմաստի և արժեքի տեղաշարժման ուսումնասիրելով միջխոսքային և ներխոսքային միջավայրով: Իրողությունը հեղինակը դիտել է իբրև պատմական-իմաստափոխական գործընթաց և այն քննել է հայերենի զարգացման գրաբար, միջին հայերեն, արդի հայերեն կտրվածքներով:⁷

¹ Գ. Սևակ, *Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց*, Եր., 1955, էջ 251:

² Մ. Աբրահամյան, *Հայերենի դերբայները և նրանց ճևարանական նշանակությունը*, Եր., էջ 34:

³ Մ. Ասատրյան, *Հայոց լեզվի ճևարանության հարցեր*, Եր., 1970, էջ 92-97:

⁴ Գ. Ջահուկյան, *Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքներ*, Եր., 1974, էջ 525-528:

⁵ Ն. Պառնասյան, *Քերականական համանունները ժամանակակից հայերենում*, Եր., 1971, էջ 87-102, 172-178:

⁶ Հ. Բարսեղյան, *Հայերենի խոսքի մասերի ուսմունքը*, Եր., 1980, էջ 474:

⁷ Լ. Խաչատրյան, *Տեղաշարժեր բառերի ճևարանական իմաստի մեջ*, Եր., 1999, էջ 25:

Այսպիսով, հայերենի պատմական զարգացման ընթացքում կատարվել է մի կարևոր իմաստափոխություն ևս (բառիմաստի փոփոխության այլ տեսակներից բացի)՝ բառերի խոսքիմասային իմաստափոխությունը: Այս իրողության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հայերենի պատմական զարգացման ընթացքում տեղի է ունեցել անցում խոսքիմասային բազմիմաստությունից մեկիմաստության (մասնակի բացառություններով): Այս երևույթի զարգացումն ըստ էության հայերենի ձևաբանական համակարգի զարգացումն է, որի ժամանակի ընթացքում կանոնավորվելն ու ավելի համակարգված դառնալը հանգեցրեց խոսքիմասային բազմիմաստություն կոչվող իրողության կենսունակության աստիճանական նվազմանը: Գրաբարի համեմատությամբ միջին և արդի հայերեններում անհամեմատ քիչ են մեկից ավելի խոսքիմասային իմաստ ունեցող բառերը: Խոսքիմասային այս կամ այն միջավայրում այդ երևույթը կարող է դրսևորվել, բայց արդեն չունի այն ընդհանրական բնույթը, որ ուներ հին հայերենում: Ակներև է, որ մեկից ավելի խոսքիմասային նշանակություն ունեցող բառերի քերականական իմաստները պատմական զարգացման ընթացքում ենթարկվել են հստակեցման (ժամանակի ընթացքում նախապատվությունը տրվել է այս կամ այն քերականական, խոսքիմասային նշանակությանը):

Չնայած լեզվական այս իրողությունը առնչվել է տարբեր խոսքի մասերի, բայց պետք է նշել, որ խոսքիմասային իմաստների անցումները հիմնականում վերաբերում են առարկա և առարկայի հատկանիշ ցույց տվող բառերին, այսինքն՝ գոյականին և ածականին: Ընդ որում, ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ եթե լեզվի պատմական զարգացման շրջաններից մեկում բառը խոսքիմասային այլ նշանակությունից բացի ունեցել է նաև ածականական կիրառություն, ապա արդի հայերենի բառապաշար է մուտք գործել միայն որպես ածական, այսինքն՝ ի տարբերություն նույն բառի ունեցած խոսքիմասային այլ նշանակությունների՝ հիմնականում պահպանվել է առարկայի հատկանիշ ցույց տալու նշանակությունը: Օրինակ՝ «ամուր» բառը գրաբարում գործածվել է թե՛ որպես գոյական (նշանակել է բերդ, ամրոց, ապահով և բարձր տեղ), թե՛ որպես ածական. «...տապալեալ ավերեցան *ամուրք* ապաստանի նոցա»/Եղ., 404/: Բուզանդի մոտ՝ «Ապա երթեալ գտանէր զնոսա *յամուրս* աշխարհին Տայոց...»/ Բուզ., 107/: Որպես ածական՝ «Իսկ յորժամ պարսիկքն զմերն շրջէին, նոքա ի վահանափակն Յունաց իբրև *յամուր* քաղաք մտանէին»/Խոր., III LE/: Արդի հայերենում «ամուր» բառն ունի միայն ածականական իմաստ:

Նույնը պետք է ասել «ծածուկ» բառի մասին, որը գրաբարում գործածվել է թե՛ որպես գոյական, թե՛ որպես ածական: *Ծածուկ* (ած) - *բաքուն*-«Յառաջ խաղային իրենանց զգեման *ծածուկ* վառեալ» /Եղ., 308/: *Ծածուկ* (գոյ)- *զաղտնիք*-«*Ծածուկք* անիծեալք, դիպուած թշնամեալք...»/ՀՀՄԲ., 138/:

«Բազում» բառը գրաբարում նշանակել է ինչպես «շատ»-(ած)- «Այլ որպես ցուցաբ *բազում* անգամ զամբարիշտն, չարութիւն, յորդորէր և սոխպէր զօրսն...» /Եղ., 252/, այնպես էլ՝ «շատ բան» - «Քանզի *բազումք* յազգէ ի մեծ նախարարաց էին, եւ եղբարք եւ որդիք և դստերք»/Ն.տ./:

Օրինակներից նկատվում է, որ այլ խոսքի մասերի պատկանող շատ բառեր պատմական իմաստափոխության ենթարկվելիս արդի հայերենի բառապաշար մուտք են գործել միայն որպես ածականներ: Սա, իհարկե, պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ բառը լեզվի զարգացման պատմական շրջաններից մեկում օժտված է եղել նաև հատկանիշ արտահայտելու հնարավորությամբ:

Երբ երևույթն իր պատմական զարգացման մեջ տեսնելու համար համեմատում ենք գրաբարի, միջին հայերենի և արդի հայերենի⁸ բացատրական բառարաններում եղած բառերի խոսքիմասային պատկանելության նշումները, տեսնում ենք, որ գրաբարում, ինչպես նաև միջին հայերենում մակբայի, գոյականի ձևաբանական արժեք ունեցող շատ բառեր արդի հայերենում դարձել են ածականներ: Անցումը խոսքիմասային մի իմաստից մյուսը, իհարկե, պայմանավորված է բառագործածության խոսքային մի-

⁸ Առձեռն բառարան Հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, ի սուրբ Ղազար, 1865; Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, Եր., 1987; Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1974:

ջավայրով, որտեղ էլ կատարվում են մնան փոփոխություններն ու անցնում գրավոր լեզու:

Վերոհիշյալ իրողությունը նպատակահարմար է ցույց տալ ստորև բերվող աղյուսակի միջոցով, ուր ներկայացված են լեզվի պատմական զարգացման երեք փուլերում տարբեր խոսքիմասային պատկանելություն ունեցող մի խումբ բառեր:

Գրաբար	միջին հայերեն	արդի հայերեն
բարկ	բարկ-բարկ	բարկ
ած.- 1. խիստ, ազդու, կծու, թունդ 2. ցասկոտ, մկ.- 3. սաստկապես (ՆՀԲ էջ 178) կրքոտ	մկ.- սաստկապես, ուժգին, բարձր	ած.- 1 թեժ, կիզիչ 2 կրակոտ 3 խիստ, ազդու, կծու, թունդ 4 սաստիկ 5 (փխբ) զայրագին
կանգուն	կանգնուկ	կանգուն
ած., մկ. - կանգնած, շիտակ, ուղիղ, անթերի (ՆՀԲ էջ 420)	մկ. - կանգնած, կանգուն-կանգուն ած.-կանգնած, կանկուն մկ. - ուտքի վրա կանգնած	ած.- 1 ոտքի վրա կանգնած 2 այնպիսին, որ գտնվում է ուղիղ դիրքում 3 չավերված 4 հաստատուն 5 (փխբ) չխցված, չընկճված
զգոյշ	զգուշ	զգույշ
ած.- 1. զգուշորեն 2. սպառնով (ՆՀԲ էջ 291)	մկ.- զգույշ, ուշադիր	ած.- 1 ուշադիր, կենտրոնացած 2 շրջահայաց 3 զգուշությամբ կատարված 4 հոգատար, նուրբ, քնքուշ 5 զգուշացման բացակայություն
անաչառ	անաչար	անաչառ
զոյ.- 1 խտրություն չանող 2 անպատկառ չակնածող մկ.- 3 անաչառ կերպով (ՆՀԲ էջ 41)	մկ.- անխտիր, անխնա	ած.- 1 ոչ աչառու, անկողմնակալ 2 անաչառությամբ կատարված 3 (հնց) չակնածող
դիւր	դոյր	դյուր
ած.- 1. հեշտ, 2 հարթ, 3 հաճելի զոյ.- 4. հեշտություն, անդորություն 5 հարթավայր մկ.- 6. հեշտությամբ	ած.- 1. հեշտ, թեթև, դյուրին զոյ.- 2. հարթավայր, դուրդուր մկ.- 1. լավ, հաճելի ած., մկ.- 2. հեշտ, դյուրին ած.- 3 հարթ, տափարակ զոյ.- 4 հանգիստ	ած.- 1 շատ ջանք չպահանջող 2. հեշտությամբ կատարվող
անհնարին ած.- 1 անկարելի, անհնար մկ.- 2. խիստ, սաստիկ 3. անառիկ 4 չափազանց, խիստ շատ	անհնարական ած.- անհնար, անկարելի	անհնարին ած.- 1 ոչ հնարավոր, անկարելի 2 անդիմադրելի 3 (փխբ) սաստիկ, ծայրահեղ

Համեմատաբար քիչ թվով բառեր խոսքիմասային իմաստափոխության ենթարկվելիս ձեռք են բերել գոյականի արժեք, կամ լեզվի զարգացման նախորդ շրջաններում ունեցած տարբեր նշանակություններից պահպանել են միայն գոյականականը: Բեքենք մի քանի օրինակ՝ բառի խոսքիմասային իմաստափոխության՝ դեպի գոյական ուղղվածությունը ցույց տալու համար:

գրաբար	միջին հայերեն	արդի հայերեն
զէշ	զէշ	զէշ
զոյ.- 1. մեռած մարդ, դիակ 2 կոտորած բանի, կոտոր ած.- (ռմկ) հոռի, անախորժ (ՆՀԲ էջ 215)	ած.- վատ, անպիտան մկ.- վատ, վատ կերպով	զոյ.- կենդանու դի (արևմտ՝ ած.- վատ)
անդէն	անդին	անդեն
մկ.- 1. այնտեղ, նույն տեղը 2 շուտով, իսկույն, անմիջապես նույն ժամանակ 3 առաջուց (ՆՀԲ էջ 50)	զոյ.- հանդերձյալ աշխարհը	զոյ.- 1(զվո) այնտեղ, այն կողմը 2. այն աշխարհը, հանդերձյալ կյանքը
զազան	զազան	զազան
զոյ.- 1 գիշատիչ 2 մեծ օձ, զազանաբարո մարդ ած.- զազ. դարձած (ՆՀԲ էջ 119)	ած.- 1 ուժեղ, բարկ, թունդ 2 (փխբ) հրացայտ	զոյ.- 1 վայրի գիշատիչ 2. (փխբ) արյունուշտ մարդ

Ինչպես ցույց են տալիս նշված դեպքերը, խոսքիմասային բազմիմաստություն ունեցող շատ բառեր արդի հայերենում դարձել են մենիմաստ՝ հստակորեն ընկալվելով այս կամ այն ձևաբանական արժեքով: Բայց պետք է նշել, որ կան բառեր էլ (օր՝ «բնիկ», երեց, «ասպնջական», ընպելի» և այլն), որոնք իրենց ձևաբանական նշանակության կողքին (հիմնականում՝ ածականական) պահպանել կամ լեզվի զարգացման ընթացքում ձեռք են բերել երկրորդ՝ գոյականական նշանակություն՝ (հազվադեպ՝ մակբայական (ըղծալի, դույզն)) մատնացույց անելով թե՛ հատկանիշը, թե՛ հատկանիշը կրողին:

Բառերի խոսքիմասային բազմիմաստության մասին խոսելիս պետք է կարևորել համանունների հարցը: Վերոհիշյալ բոլոր օրինակներում բառերը ունեին խոսքիմասային տարբեր իմաստներ նույն բառաձևի համար, մինչդեռ որոշ թվով բառեր ձևաբանական նոր արժեք են ստանում որպես համանուններ գործածվելիս:

գրաբար	միջին հայերեն	արդի հայերեն
բարակ-ած. փափուկ, մանր բարակ-գոյ. շուն բարակ-մկ. ուշադրությամբ	բարակ-մկ. 1.մանրամասն 2.մանր 3.թույլ կերպով 4.աստիճանաբար	բարակ-ած. 1. նվազ հաստություն 2. փոքր տրամագիծ ունեցող 3. փոքր ծավալ ունեցող 4. մանր, մանրահատիկ, նուրբ 5. բարեձև, ճկուն 6. զգայուն, յուրազգաց 7. (փխր) մեղմ, ոչ խիստ 8. (փխր) ուշադիր, մանրագին բարակ-գոյ, շան տեսակ
բալ-գոյ. 1 կեռաս, 2. բալ-գոյ., մեզ, մշուշ ած.- մթագույն	բալ-գոյ. 1.կեռասենու պտուղը 2. բալենու պտուղը	բալ - գոյ. 1. մեզ, մառախուղ 2. հիվանդության ժամ. լեզվի վրա առաջացող փառ, բալ-գոյ. 1.բալենու պտուղը 2. (սխ) կեռասենու պտուղը բալ-գոյ. (պարահանդես)
թափուր-ած. 1.դատարկ 2.ամայի 3.ազատ,անմասն թափուր-գոյ. փայտե մատուցարան	թափուր-ած., մկ. թափուր դատարկ գուրկ	թափուր-գոյ. փայտե սկուտեղ թափուր ած. 1.դատարկ 2.ազատ 3.անմարդաբնակ 4.գուրկ, անմասն 5.տերևները թափված 6. (փխր) ոգևորությունից գուրկ
խոռ-գոյ. 1. անցք, փոս, ծերպ 2.փոս տեղ, ճորակ ած- 3. պակասավոր դարձած, թերի , 4. խոռչ դարձած , խոռ-գոյ. խոտի տեսակ խոռ-ած. ժլատ, խոռ-խրամատի կողմը	խոռ-գոյ. 1. ծակ, փոս 2. խրամ 3. ած. - տձև 4. մկ.- տխուր 5. դատարկ, ազատ, թափուր, պարսպ	խոռ-գոյ. 1. պատի քանդած մասը 2. այգիների պատի մեջ բաց թողած տեղը 3. փոս, խրամ 4. փոս ընկած վայր 5. (փխր) սիրտը կտորած 6. խեթ 7. կիսատ խոռ-գոյ. ուրց

Լեզվի անընդհատ զարգացման և փոփոխության մեջ բառիմաստի հետ փոփոխության են ենթարկվել բայիմաստները՝ զուգահեռաբար ձեռք բերելով նոր իմաստներ:

Քերականական իմաստափոխության տեսակ է նաև բայի սեռի իմաստի փոփոխությունը: Բայի սեռային պատկանելության մեջ կատարված տեղաշարժները ներկայացնող դեպքերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գրաբարը շատ հարուստ է կրկնասեռ և սեռային զուգահեռություն ունեցող բայերով: Միջին հայերենում արդեն զգալիորեն պակասում են կրկնասեռ բայերը, իսկ ժամանակակից հայերենում դրանց թիվը չափազանց փոքր է: Հենց այս գործընթացի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ սեռային փոխանցումները հիմնականում կատարվել են երկու ուղղությամբ՝ 1. կրկնասեռությունից չեզոք սեռ. 2. կրկնասեռությունից ներգործական սեռ:

Իհարկե, զերակշռում են կրկնասեռություն չեզոք սեռ ուղղությամբ կատարված սեռային անցումների դեպքերը (26 բայից 11-ը՝ կրկ>ն., 15-ը՝ կրկ>չ) (անկանոն II ան-

կանիմ II, ժամանեմ II ժամանիմ, հոսեմ II հոսիմ, ճամարտակեմ II ճամարտակիմ, ճողայրեմ II ճողայրիմ, հապաղեմ II հապաղիմ, հառել II հառիմ և այլն): Մեռային տեղաշարժերի ժամանակ գրաբարից արդի հայերեն ընկած երկարատև ուղին անցնելիս բայերը կամ կորցրել են գրաբարում առանձին սեռային պատկանելությամբ արտահայտվող նշանակությունը (ինչպես՝ «ամբաստանել» բայի «արհամարհել» նշ-ը, «անկանել» բայի «հյուսել, գործել», «ժամանել» բայի «ստանալ» նշանակությունը և այլն), կամ նշված նշանակությունն արտահայտել են նոր բառաձևով (կանգնեմ (նր)- կանգնեցնել, հաջողեմ (նր) - հաջողեցնել)՝ հիմնականում բայածանցների կամ բայական հարադրությունների միջոցով: Մեծ կարևորություն ունեւր նաև կրավորական իմաստի արտահայտման համար *վ* ածանցի գործածությունը արդի հայերենում: Ինչպես խոսքիմասային իմաստափոխության դեպքերը քննելիս, այնպես էլ այս պարագայում դարձյալ պետք է կարևորել լեզվի պատմական զարգացման երկրորդ՝ միջինհայերենյան շրջանը, քանի որ շատ բայեր հենց միջին հայերենում են կորցրել կրկնասեռությունը և արդեն որպես միասեռ բայ՝ անցել են լեզվի զարգացման հաջորդ փուլ: Օրինակ՝ *սատակել*⁹ բայը ներգործածև կիրառության դեպքում գրաբարում նշանակել է 1. «ավերել», «ջնջել», «կորցնել». 2. «սպանել», «կոտորել», կրավորաձև կիրառության դեպքում՝ «սատակել», «մեռնել»:

Օր.՝ «Հրաման ետ թագաւորն *սատակել* զամենայն ապստամբ» /Բուգ.,133/: *Սատակել* զամենայն ծնունդս Արգամայ...» /Խոր.,144/: «Յորժամ պատահէին միմեանց՝ դարձեալ միսսանգամ զմիմեանս *սատակէին*» /Եղ., 238/: Արդի հայերենում «սատակել» բայը չեզոք սեռի բայ է և վերաբերում է կենդանիներին, իսկ գրաբարում օգտագործվող «մահանալ» նշանակությունը արդեն ստացել է անարգական, արհամարհական երանգ և գործածվում է միայն այն դեպքում, երբ խոսքը վերաբերվում է անարժան մարդուն: Պարզվում է սակայն, որ այս նշանակությունը բառն ունեւր միջին հայերենում: Բառարանում կարդում ենք՝ սատակիչ - չ.- մեռնելը (կենդանիների մասին) Չի *սատկեցաւ* ինքն, այն ձին:

«Հաճել» կրկնասեռ բայը գրաբարում նշանակել է՝ նր.- 1. համաձայնեցնել, հաշտեցնել 2. սիրտն առնել, հաճոյացնել 3. վճարել, չր- հավանել, ախորժել, սիրել, հաշտվել:¹⁰ «Իբրև այնու կամեր *հաճել* զմիտս թագաւորին» /Բուգ.,142/: «Հաճեցան հաւանութեամբ ընտրել զտէրութիւն Արտաշրի որդւոյ Մասանայ» /Ագաթ.,15/: Արդի հայերենում չեզոք սեռի բայ է և ունի գրաբարյան չեզոք սեռի նշանակությունները Նույն նշանակություններն ու սեռն ունի միջին հայերենում՝ *հաճեմալ* - չ- հաճել, հավանել, բարեհաճել. «որ պարզ երեսով երթանք առ աստուած հանց որ հաճեայ»:

Ինչպես նշեցինք, որոշ բայեր կրկնասեռությունը կորցրել են այս կամ այն բայիմաստը կորցնելու հետ. օրինակ՝ *վախճանես*¹¹ նր.՝ «ավարտել», «մեռցնել», «վերջացնել», *վախճանիմ* չր՝ «մեռնել». «Ի սաստիկ ցամամն լեալ Շամիրամայ՝ *ի վախճանի* պատգամաւորութեան և առնու զբազմութիւն զօրաց իւրոց» /Խոր.,147/: «...ի ծննդէն և եթ մոլորութեամբ լեալ մինչ նովիմք և վախճանեցաւ» /Խոր.,118/: Արդի հայերենում չեզոք սեռի բայ է և պահպանել է գրաբարյան նշանակությունը (չր՝-մեռնել):

«Հաջողել» բայը գրաբարում նշանակել է՝ յաջողեմ- նր. 1. ընդառաջել, հաջողեցնել 2. ներգործել, ազդել յաջողիմ-չր հաջողություն զանել, առաջ գնալ:¹² Արդի հայերենում չեզոք սեռի բայ է և, ինչպես արդեն նշել ենք, ներգործական իմաստի համար ունի այլ բառաձև՝ հաջողեցնել:

«Կանգնել» բայը նշանակել է՝ կանգնեմ – նր. 1. կանգնեցնել, շտկել չր. 2. կանգնել, կանգ առնել. «...և *կանգնէր* զսեղանս կործանեալս»/Բուգ.,420/: «Եւ *կանգնեցան* կացին ի վերայ ոտից իւրոց» /ն.տ./: Այս բայն էլ այսօր չեզոք սեռի բայ է, իսկ ներգործականի համար ունի նոր ձև՝ «կանգնեցնել»:

Մեռային փոխանցումների II ուղղության (կրկնասեռությունից -ներգործական սեռ) դեպքում բայերը իրենց այս կամ այն նշանակությունը չեզոք սեռով կորցնելուց (օրինակ՝ «կրթել» բայի 1 ձգտել մի բանի, 2 ջանալ, հետամտել, 3 նեղ տեղից բռնությամբ

⁹ ՆԲՀ, էջ 716:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 461:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 745:

¹² Նույն տեղում, էջ 585:

անցնել, չեզոք սեռի արտահայտած նշանակության համար նոր բառածև ստանալուց («նեղել», բայի՝ չք-1 նեղություն կրել, 2 նեղվել, 3 փոքրանալ, արդի հայերենյան «նեղվել» ձևը) բացի ունեն մի առանձնահատկություն ևս՝ միասեռ բայ լինելով հանդերձ՝ միավորել են գրաբարում օգտագործելի երկու սեռերի իմաստներն էլ:

Օրինակ՝ «պնդել» բայը գրաբարում նշանակել է՝ նք.- ամրացնել, քաջալերել, հաստատել, չք.- համառել, օգնել, վազել. «...զամենայն ի նոյն *պնդեալ* ձուլեաց զարաբածս» /Բուգ.,130/: «Միով գտնեսու *պնդեցին* զմէջս» /ն.տ./: Արդի հայերենում «պնդելը» նք. է, բայց նշանակում է նաև թե՛ հաստատել, թե՛ քաջալերել, թե՛ համառել:

Պետք է նշել, որ կրկնասեռությունը գրաբարում միշտ չէ, որ կապված է եղել ե-ի գուգահեռ լծորդությունների գոյության, իսկ սեռային տեղաշարժերն էլ՝ այդ լծորդությունների միավորման հետ: Այս երևույթն ավելի լայն ընդգրկում ունի և, կարծում ենք, կապված է մի ակնառու իրողության հետ: Լեզվի պատմական զարգացման նախորդ շրջանների համեմատ արդի հայերենը բառերի խոսքիմասային իմաստների և քերականական հատկանիշների տարբոշման հարցում ձգտում է միօրինակության և հրստակության: Քերականական իմաստափոխությունների բնույթն հենց այդ է վկայում: Այսօր հայերենի բառապաշարում քիչ են թե՛ խոսքիմասային բազմիմաստություն ունեցող բառերը, թե՛ կրկնասեռ բայերը, իսկ սա գուգադիպություն չի կարող լինել: Միայն *ե* լծորդության են պատկանել և օգտագործվել են գուգահեռաբար ներգործական և չեզոք սեռերի իմաստներով «ժամանել», «կաքսել», «ճամարտակել», «վճարել» բայերը: Կրկնասեռությունը որպես քերականական իրողություն դրսևորվել է նաև *Ա* լծորդության պատկանող շատ բայերի մոտ (կարդալ, հոգալ և այլն):

«Վճարել» բայը գրաբարում նշանակել է. չք. նք. 1. ավարտել, 2. վերջ տալ, վըճնել, սահմանել 3. գլուխ բերել, իրագործել, կատարել 4. նք. բավարարել, հոգալ 5. վախճանվել 6. հատուցել, հատուցում ընդունել, 7. ազատել 8. հեռանալ, բաժանվել:¹³ Արդի հայերենում բայը կորցրել է իր բազմիմաստությունը, միայն ներգործական սեռի բայ է և ունի հետևյալ իմաստները՝ դրամով հատուցել մի բան, վարձատրել, փոխհատուցել:

«Հաստատել» երկսեռ բայը գրաբարում նշանակել է. 1. նք. 1. հաստատ դնել, տեղավորել 2. կանգնեցնել 3. ամրացնել, պնդել 4. որոշել, կարգավորել, սահմանել 5. կազդուրել, ուժեղացնել 6. ստեղծել 7. հառել, սևեռել (հայացքը) 1. հաստատիմ-չք. 1. հենվել, կռթնել 2. կատարվել.¹⁴ «Ինքեամբ դարձեալ զամենայն նորոգեալ հաստատեաց» /Բուգ.,130/: «Որ մինչ յայն օր ի հաւատս ոչ հաստատեցի» /ն.տ./: Այսօր բայը ներգործական սեռի բայ է և նշանակում է «սահմանել», «կարգել», «ամրացնել»:

«Վառել» բայն օգտագործվել է որպես՝ նք.- վառել, այրել չք.- զինավառվել, սպառազինվել, զարդարվել, գրգռել.¹⁵ «...զի առ յոյժ ցանկականի մոլեգնութեանն ի բանսն որ զմանն որպէս ի տեսութիւն շամբշութեամբ *վառեալ էր*» /Խոր.,148/: «Ծանեաւ Հայկ զխումբ *վառելոյ* ջոկատին, յորում Բել առաջի ամբոխին եկեալ հասել ընտիրք և *վառելոյք* ոմամբք» /Խոր.,48/: Այսօր գործածվում է միայն առաջին նշանակությամբ (ուրի նաև վառվել ձևը):

Բազմաթիվ այլ բայեր էլ քերականական իմաստափոխության ենթարկվելիս անցել են նույն ուղին (կրկնասեռությունից ներգործական սեռ)՝ «խառնակել», «խառողել», «կրթել», «նեղել», «վանել», «վաթաթել» և այլն:

Ինչպես նշեցինք, շատ քիչ բայեր են արդի հայերենում պահպանել գրաբարից եկող կրկնասեռությունը: (31 կրկնասեռներից 5-ը), այն էլ՝ գրաբարում ունեցած իմաստների մասնակի փոփոխությամբ: Օրինակ՝ «հաճախել» բայը գրաբարում նշանակել է՝ նք.- բազմացնել, ավելացնել, աճեցնել չք.- բազմանալ, աճել, ավելանալ.¹⁶ «...և *յաճախէր* շուք պատուի ամենայն եպիսկոպոսացն ընդ ամենայն տեղիս Հայոց մեծաց» /Բուգ.,122/: «...համբաւ գեղոյ նորա *հաճախեալ* բազմանայր և հնչէր»/ն.տ./: Այսօր էլ է կրկնասեռ բայ, բայց, ուրի հետևյալ իմաստները՝ նք.- հաճախակի դարձնել, շատացնել չք.- հաճախակի գնալ, շարունակաբար այցելել:

¹³ ՆՀԲ, էջ 765:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 479

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 749:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 182:

Արդի հայերենում կրկնաստեղծությունը պահպանած «կարդալ» բայը չունի գրաբարյան «ձայնել», «աղաչել», «օգնություն կանչել», «մեծարել», «անվանել», «անուն դնել» իմաստները: Նշանակում է «ընթերցել», «արտասանել», «վերծանել», «դասախոսել», «զեկուցել»: Ունի փոխաբերական իմաստներ՝ «արտաքին նշաններից իմանալ», «երգել», «կանչել», իսկ ժողովրդական խոսքում՝ նաև «ուսանել», «սովորել»: Այս վերջին նշանակությունը, ի դեպ, գալիս է միջին հայերենից. «Կարդալ» նր. սովորել, ուսանել «Ձամենն ի կարդալ կուտան՝ թէ աղջիկ է և թէ տղայ»: «Կարդել» նր. կարդալ, ընթերցել: «Ով կարդէք, յաղօթս յիշեցէք»:¹⁷

Մեռային փոխանցումների մեջ նկատվում է մի հետաքրքիր իրողություն ևս. շատ փոքր թվով բայեր, որոնք գրաբարում միասեռ են, արդի հայերենում դարձել են կրկնասեռ: Մինչ այժմ քննարկված բայերում կատարված իմաստափոխությունը նշվածից խիստ տարբերվում է նրանով, որ այս բայերը այսօր արտահայտում են միանգամայն այլ իմաստ: Ի տարբերություն գրաբարում ունեցած նշանակության՝ այսօր ցույց են տալիս բոլորովին այլ բնույթ ունեցող գործողություն, որը կարող է պահանջել թե՛ ուղիղ, թե՛ անուղղակի խնդիր լրացումներ: «Մարդալ» բայը գրաբարում չեզոք սեռի բայ է և նշանակել է՝ 1. շարժվել, խաղալ 2. վխտալ, 3. գնալ, ճանապարհվել, 4. ծիծաղել, 5. կատակ անել¹⁸. «յաջում թևին նա խաղայր յառաջ» /Բուգ.,238/: «...և աղուեսք մուտ ու ելս խաղասցեն յարկս նոցին» /ն.տ.176/: «Մարդաց եկն էջ յաջմէ աթոռոյ» /ն.տ.128/:

Միջին հայերենում էլ է չեզոք սեռի բայ, բայց արդեն «շարժվել» նշանակության փոխարեն ունի «մղելխաղով զբաղվել» նշանակությունը,¹⁹ իսկ արդի հայերենում՝ չր. 1. որևէ կարգի խաղով զբաղվել, ժամանակ անցկացնել նր. 2. որևէ խաղ վարել՝ կատարել, սպորտային խաղով մրցել իրար հետ. 3. Հերթական քայլը կատարել խաղի ընթացքում 4. որևէ խաղի տիրապետել: Եվ այսպես 22 նշանակություն, որոնց մեջ 22-րդը գրաբարյան «շարժվելն» է՝ (հին, բնատ) նշումով: «Այրել» բայը չեզոք սեռի բայ է՝ «փրկվել», «ազատվել» նշանակությամբ.²⁰ «...միայն արտրելովն *ասյրեսցի*» /Բուգ.,140/: «...ասյրեսցոյց զնա ի մահուանէ» /ն.տ.316/: Միջին հայերենի բառարանում տեղ գտած «ասյրեսցել» պատճառական բայը՝ 1. կյանք տալ, 2 պահել իմաստներով,²¹ վկայում է, որ արդեն այս շրջանում բայը ձևք է բերել գրաբարում չունեցած և արդի հայերենում հիմնական համարվող նշանակությունը՝ չր. 1. «կյանք ունենալ», «կենդանի լինել» (+ 14 նոր իմաստներ), նր.՝ «խորապես զգալ», «համբերել», «տանել», «համակվել» և այլն:

Բառերի նշանակության փոփոխության և մասնավորապես քերականական իմաստափոխության դեպքերն ուսումնասիրելիս շատ կարևոր է երևույթը իր պատմական զարգացման մեջ տեսնելը՝ հաշվի առնելով լեզվի զարգացման հիմնական փուլերը, մինչդեռ հարցն ուսումնասիրող լեզվաբանները բավարարվել են բառերի՝ հին լեզվում ունեցած նշանակությունները նոր լեզվում ունեցած իմաստների հետ համեմատելով: Ստացվում է այնպես, որ իմաստափոխության գործում կարևոր օղակ չի համարվել միջին հայերենը: Կարծում ենք՝ բառիմաստի փոփոխության լիարժեք պատկերն ունենալու համար պետք է հավասարապես կարևորել թե՛ գրաբարը, թե՛ միջին հայերենը, թե՛ արդի հայերենը: Մ. Աբելյանը այս հարցին անդրադառնալով՝ գրում է. «Պիտի հավաքվեն բոլոր բառերը թե՛ գրավոր աղբյուրներից, թե՛ բարբառներից, ճշգրտվեն նրանց նշանակությունները ու կիրառությունները, ապա նոր առանձնապես ուսումնասիրվեն, թե մեր լեզվի զանազան առումներից ո՞րը հիմնական, ընդհանուր նշանակություն է, ո՞րը պատահական, բայց սովորական դարձած, թե ո՞ր բառը կամ բառերի ո՞ր նշանակությունը գրաբարից է, միջին հայերենից կամ բարբառներից: Այսպիսի հետազոտության ժամանակ չպետք է մոռացվեն նաև օտար լեզուների ազդեցությունները»:²² Լեզվի երեք շրջանների բառապաշարը ներկայացնող բացատրական բառարանների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ բառիմաստի փոփոխության մեջ մեծ դեր է խաղացել միջին հայերենը, և իմաստափոխությունը ներկայացնող շատ օրինակներ, որոնք Մ.Ա.

¹⁷ Ռ. Ղ ա զ ա ր յ ա ն, Հ. Ա վ ե տ ի ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 387:

¹⁸ ՆՀԲ, էջ 566:

¹⁹ Ռ. Ղ ա զ ա ր յ ա ն, Հ. Ա վ ե տ ի ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 321:

²⁰ ՆՀԲ, էջ 107:

²¹ Ռ. Ղ ա զ ա ր յ ա ն, Հ. Ա վ ե տ ի ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 321:

²² Մ. Ա բ ե ղ յ ա ն, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1974, էջ 133:

բեղյանի, Էդ. Աղայանի, Ա. Մուքիսայանի և այլոց կողմից վերագրվել են արդի հայերենին, ըստ էության գալիս են հենց միջին հայերենից: Սրանից հետևում է, որ արդի հայերենը ընդունել է արդեն իմաստափոխված տարբերակը: Այս լեզվական իրողությունն ուսումնասիրող լեզվաբանները երևույթը պատմական մոտեցումով բացատրելը նպատակ չեն համարել: Երևույթը քննել են հայերենի որոշակի գոյավիճակի ներսում և ոչ թե նրան ընդհանուր պատմության համայնապատկերի վրա»: Օր.՝ Մ. Աբեղյանը գրում է. «պատահում է այնպես, որ բառերի սկզբնական նշանակությունը հետ է մղվում, և նոր նշանակությունը դառնում է սովորական»:²³ Օրինակների թվում նշում է՝ «ապրել» հին՝ ազատվել, պրծնել փորձանքից, նոր՝ կեալ, կյանք ունենալ, ապա՝ բնակվել: «Ապրանք» հին՝ ազատում, նոր՝ վաճառքի իրեր: «Ապրել» բայի մասին արդեն խոսել ենք: Ուշադրություն դարձնենք «ապրանք» բառի՝ միջին հայերենում ունեցած նշանակությանը, այն է՝. «աշխատանքի արդյունք», որ բաշխվում է գնման և վաճառքի միջոցով «գույք», «սեփականություն», «ունեցվածք»: Օր.՝ կու հրամայել օրենքն, որ գրահանայի տուն և *ապրանք* չգնե այլ ոք»²⁴:

Եթե Մ. Աբեղյանը ուղղակի ներկայացրել է երևույթը, ապա Էդ. Աղայանը գիտակցաբար իր դրույթները կառուցել է բառերի գրաբար-աշխարհաբար իմաստների հարաբերակցության որոշմամբ՝ միջին հայերենին ոչ մի ուշադրություն չդարձնելով: Նա նշում է, որ իր կողմնորոշումը «հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու բառերի ոչ գրաբարյան նշանակությունները, իսկ դրանք էլ տարբերակելու ըստ վերը թվարկված ոլորտների (գրական աշխարհաբար, խոսակցական (ժողովրդախոսակցական) աշխարհաբար, բարբառներ և այլն), որոնց օգնությամբ միայն կարելի է ճիշտ որոշել գրական աշխարհաբարում տեղի ունեցած իմաստային փոփոխությունները և դրանով իսկ ճիշտ պատկերացում կազմել ժամանակակից հայերենի իմաստափոխությունների մասին»:²⁵ Եթե ուշադրություն դարձնենք Էդ. Աղայանի կողմից իր տեսակետը հիմնավորելու համար բերված օրինակներին, կնկատենք բազմաթիվ վրիպակներ, որոնց գոյությունը կապվում է հենց այն փաստի հետ, որ հեղինակն անտեսել է լեզվի պատմական զարգացման այն շրջանը, որտեղ կատարվել է իմաստափոխությունը և դրանք ներկայացնող դեպքերը վերագրել է հաջորդ շրջանին, այսինքն՝ համարել է արդիհայերենյան իմաստափոխություն: Օր.՝ ապաստուգաբանության հիմունքով կատարված իմաստափոխության մասին խոսելիս Էդ. Աղայանը օրինակ է բերում «կծու» բառը, որը «նախապես եղել է «ցավ պատճառող» հետագայում ստացել է «բարկ», «փոթորոջ» (համի վերաբերյալ) նշանակությունը՝ «կծել» իմաստի մթազմման հետևանքով»:²⁶ Այս իմաստափոխությունը արդիհայերենյան չէ: Միջին հայերենի բառարանում կարդում ենք. «*Կծուահաս* կերակուրք շալակեն ի հետ իրեանց»:²⁷ Նույնը պետք է ասել «*դեղձ*» բառի մասին, որի ոչ թե արդի, այլ միջինհայերենյան նշանակությունն էր հեռացել գրաբարյան «դեղին, դեղնագույն», նշանակություններից և ձեռք է բերել «դեղձենու պտուղ» կամ «դեղձենի» իմաստը: «Կամ գրեղձին տերևն ծեծել և զջուր կաթեցո»:²⁸ «Յատենի երբենն յանդիմանել սկսա *դեղձի* սերկևիլի»:²⁹

Հենց միջին հայերենում է «մարդ» բառը կորցրել իր իմաստի և ստուգաբանական իմաստի կապը՝ ստանալով այնպիսի իմաստ, որը չէր կարող բացատրվել նախկին իմաստով՝ «կնոջ ամուսին»:³⁰ «Տեսեր, որ իր մարդն չէր, մալուլեր ու հետ է դարձեր»:³⁰ Փաստորեն, բառը արդեն ապաստուգաբանված փոխանցվել է արդի հայերենին: Ջգայական - վերաբերմունքային հիմունքով կատարված իմաստափոխությունը իրոք հատուկ է արդի հայերենին՝ ի տարբերություն թյուրմբուման հետևանքով կատարված իմաստափոխության շատ դեպքերի: Կան բառեր, որոնք սխալ կերպով մեկնաբանվել են նախքան արդի հայերենի բառապաշար մուտք գործելը:

²³ Մ. Աբեղյանը, *նշվ. աշխ.*, էջ 133:

²⁴ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 75:

²⁵ Էդ. Աղայան, *նշվ. աշխ.*, էջ 78:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 85:

²⁷ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 400:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 172:

²⁹ Նույնը:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 116:

Օր.՝ «մազապործ» բառի սխալ մեկնաբանությունը (մազ-ապոր-դարձրել են մազապործ) դարձյալ կապված է միջին հայերենի հետ: «Մազապործուկ փախստական եղև»:³¹ Գնանք ավելի հետ՝ գրաբարի բացատրական բառարանում կարդում ենք՝ մազապոր կամ *մազապործ* ա. մ. - վտանգից հազիվհազ ազատված:³²

Ի՞նչ խոսք, բառը շատ հեռու է արդիհայերենյան իմաստափոխություն համարվելուց: Նույնը «ճրագալույց» բառի մասին, որի «լույց», «լուցանել», «վառել» բայի արմատը փոխարինվել է «լույս» բառով:³³ Գրիգոր Տաթևացու մոտ կարդում ենք «ճրագալույսն քարզմանի աղօտ ծագումն, որ նշանակե՛լ զմարգարեսն»³⁴ (ԳՏԳԶ, 31): Պատմական իմաստափոխության դեպքերից իմաստների բեռնացման մասին խոսելիս Էդ. Ադայանը բերում է «աղ», «մեղք» բառերի իմաստափոխությունը՝ որպես օրինակ ասվածի համար: «Աղ» բառից գրաբարում ունենք «աղու», «քաղցր», «անուշ» (դրանից է արևմտահայերեն «աղվոր» բառը):³⁵ Միևնույն ժամանակ «աղ» բառը նշանակում էր «աղի», «թթու», «կծու» (հիմնականում բարբառներում «աղու» բառը արդեն ստացել էր նաև այդ նշանակությունները): Նույն իմաստները պահպանվել են միջին հայերենում, իսկ վերոհիշյալ «աղվոր» բառը անկասկած միջին հայերենից է անցել արևմտահայերենին:

«Աղուոր կանայք տղայօք զնացին գերի յաշխարհն Պարսից»³⁶ (ՄՄՊ, 50):

«Աղուոր» կամ «աղվոր» արմատով կազմված տասից ավելի բառեր կան միջին հայերենի բառարանում:³⁷ «Մեղք» բառի մասին խոսելիս Ադայանը նշում է, որ «աշխարհաբարում պահպանելով «հանցանք» (որից «մեղավոր», «մեղադրել» բառերը) նշանակությունը, ինչպես և «անխիղճ արարք, խղճի դեմ արարք, իմաստը, մյուս կողմից՝ ստացել է «գութ», «խիղճ», «խղճնտանք», «խղճալի» նշանակությունները (հմմտ՝ «մեղքը գայ», «մեղք է», «մեղքանայ» և այլն):³⁸ Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, միջին հայերենում մեղուր (մեղավոր, անիրավ), մեղք դնել (մեղադրել) բառային միավորների կողքին արդեն կա «մեղքն գայ» արտահայտությունը՝ «խղճալ» նշանակությամբ: «Աջար ես քեզի *մեղքդ* չեմ ի գար»³⁹

Էդ. Ադայանը խոսում է նաև իմաստափոխության տեսակների մասին՝ ըստ իմաստի զարգացման արդյունքի, ինչպես ինքն է ասում՝ «իմաստների փոխհաջորդման» մասին⁴⁰ և ասվածը ցույց տալու համար բերում է օրինակներ, որոնք նշված իմաստները դարձյալ ձեռք են բերել միջին հայերենում և նոր նշանակությունն ունենալով՝ անցել են նոր լեզվին: «Մեղան» բառը արդեն միջին հայերենում չունի «զոհարան», «բազին» նշանակությունը «զի *սեղան* կազմեմ և կոչեմ զձեզ ի խրախարան»:⁴¹ «Ծախել» բառը իր «վաճառել» նշանակությունը ձեռք է բերել միջին հայերենում և ոչ թե արդի: «Դատաստանն երեքում օր ետուր Անդրեին, զի հանցե մինչև երկուշաբթի զիր զքառականն, և եթե չհանիցե, մա *ծախու* հանիցե կատարել»:⁴² Նույնը պետք է ասել «խաղալ» բայի «խաղ անել»⁴³ նշանակության, «խնդրել» բայի «աղաչել»⁴⁴ իմաստի մասին և այլն: Ա. Սուքիասյանը «գարման» բառի «հարդ» իմաստը վերագրում է արդի հայերենին (նշում է՝ այժմ ունի «հարդ» իմաստը):⁴⁵ Այո՛, արդի հայերենում «գարման» նշանակում է հարդ, բայց բառի այս նշանակության հնագույն վկայությունները հանդիպում են գրաբարում. օրինակ. «Իբրև ոչ գտաւ խար երիվարաց զօրուն բազմութեան

³¹ Ռ. Ղ ա զ ա թ յ ա ն, Հ. Ա վ ե տ ի ս յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 96:

³² Ա. Ա թ թ ա հ ա մ յ ա ն, *Գրաբարի ձեռնարկ, Եր.*, 1976, էջ 318:

³³ Էդ. Ա դ ա յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 89:

³⁴ Ռ. Ղ ա զ ա թ յ ա ն, Հ. Ա վ ե տ ի ս յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 94:

³⁵ Նույնը:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 105:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 32-34:

³⁸ Էդ. Ա դ ա յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 105:

³⁹ Ռ. Ղ ա զ ա թ յ ա ն, Հ. Ա վ ե տ ի ս յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 108:

⁴⁰ Էդ. Ա դ ա յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 108:

⁴¹ Ռ. Ղ ա զ ա թ յ ա ն, Հ. Ա վ ե տ ի ս յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 321:

⁴² Նույն տեղում, էջ 361:

⁴³ Նույն տեղում, էջ 321:

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 344:

⁴⁵ Ա. Ս ու թ ի ա ս յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 139:

դարման կերակրոյ մինչև ի մեջգիշեր» /Ագաթ. 32/: «Ի խոտոյ է դարման չորքոտանեաց» /Վեցոր, 83/ «Որ զարօտն արմոց նախ ինքեանք ուտէին... և զմնացեալն յինքեանց զընդ գետինս հարեալսն զդարմանս... թողութիւն հօտին» /Նար.երգ 330/: Դարման բառի «հարդ» նշանակությունը հանդիպում է նաև միջին հայերենում: «Նօսր դարման տուր, և ի խոտէ մի՛ զատեր»: ⁴⁶ «Մուրբ» բառը ոչ թե արդի, ⁴⁷ այլ միջին հայերենում է ձեռք բերել «մաքուր, ազնիվ, առաքինի» իմաստները: Այդ են վկայում միջին հայերենի բառապաշարում տեղ գտած «սրբագրել», «սրբամաքուր», «սրբակրոն», «սրբաշեն», «սրբաջինջ», «սրբաքար», «սրբիչ» ⁴⁸ բառերը: Այս և նման բազմաթիվ օրինակներ վկայում են պատմական իմաստափոխության, ինչպես նաև քերականական իմաստափոխության գործում միջին հայերենի ունեցած դերի մասին: Եթե հարցին նայենք ավելի լայն տեսանկյունով, կնկատենք, որ պատմական իմաստափոխությունը՝ որպես լեզվական իրողություն, հիմնականում կապվել է միջին հայերենի հետ, իսկ արդի հայերենում ավելի քիչ դրսևորում է ունեցել: Դրան հակառակ՝ արդի հայերենում զարկ է տրվել բառի բազմիմաստությանը, փոխաբերական իմաստով գործածվելուն և, իհարկե, քերականական համակարգի հստակեցմանն ու կանոնավորմանը՝ կապված, ինչպես ցույց տվեցինք, քերականական իմաստափոխությունների բնույթի և առանձնահատկությունների հետ:

Համատեսագրություններ

- Ագաթ., - Ագաթանգեղոյ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1914
 Գ.Տ.Գ.ԶԶ - Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան..., Կ. Պոլիս, 1861
 Եղ., - Եղիշէ, Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Երևան, 1989
 Բուգ., - Փաստոսի Բիզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1987
 Խոր., - Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1913
 ՀՀՄԸ - Հայ հին և միջնադարյան քնարերգություն, Երևան, 1987
 Նար.երգ., - Մեկնութիւն Երզոց երգոյն Սողոմոնի,
 ՄՄՊ - Սմբատայ սպարապետի Պատմութիւն Յունաց ի Կոստանդնուպոլիս եւ
 Հայոց մեծաց, Մոսկուա, 1856
 Վեցոր., - Բարսեղ եպ. Կեսարոյ Կապադովկացոց Ճառք վասն վեցօրեայ
 արարչութեան, Վենետիկ, 1830

СМЫСЛОВЫЕ ГРАММАТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ИСТОРИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

_____ Резюме _____

_____ Г. Закарян _____

В статье представлены изменения в грамматических значениях в процессе исторического развития армянского языка, в частности, изменения лексических значений и залоговых форм глагола.

Как показывают исследования, в процессе исторического развития армянского языка происходил переход от многозначности к однозначности, а также от двойных залоговых форм и залогового параллелизма – к однозаложенным формам.

Природа изменений грамматических значений свидетельствует о том, что грамматическая система армянского языка в процессе своего исторического значения стремилась к единообразию в вопросе, касающемся лексических значений и установления грамматических свойств, к четкости.

⁴⁶ Ռ. Ղ ա զ ա թ յ ա ն, Հ. Ա վ ե տ ի ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 169:

⁴⁷ Ա. Մոսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 139:

⁴⁸ Ռ. Ղ ա զ ա թ յ ա ն, Հ. Ա վ ե տ ի ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 347-348: